

kérdésből álló kérdőívet. A kérdőíves adatfelvételt esettanulmányok és interjúk egészítették ki. A vizsgálat részletes adatai hozzáférhetőek Tót Éva (2001): Számítógépek az iskolában. *Kutatás Közben*, No. 239., Oktatókutatató Intézet, Budapest. 1999 végén sor került egy szűkebb körű, kiegészítő jellegű, kísérleti adatfelvételre is. 20 kiválasztott iskolában teljes osztályokat kértünk fel a közreműködésre, és összesen 1580 diák töltött ki kérdőívet. A diákvizsgálatról önálló feldolgozás készült, Török Balázs (2001): Az informatika oktatás a diákok ismereteinek és igényeinek tükrében. *Educatio*, 1.

(2) Csáko Mihály (1989): *Számítógép, oktatástügy, iskola*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.

(3) Kárpáti Andrea (1999): Digitális pedagógia – A számítógéppel segített tanítás módszerei. *Új Pedagógiai Szemle*, 4.

(4) *Computers in schools and their use, OECD Education at a Glance – 2000*. OECD, Paris. 254.

(5) Leginkább az évente rendszeresen szerveződő konferenciák, illetve az azonos munkakörben dolgozók levelezőlistái – és ezekhez kapcsolódó kiadványok – teremtenek keretet az iskolában dolgozó szaktanárok és informatikusok információ- és tapasztalatcserejéhez.

(6) *A digitális jövő*. 2001. 21.

Tót Éva

Angolnyelv-tanítás a 17. századi Magyarországon és Erdélyben

Az angol nyelv hosszú ideig (a némettel vagy az olasszal ellentétben) különlegesnek számított Magyarországon. A 16. század angliai magyar látogatói nem beszéltek még a lakosság nyelvét – Skaricza Máté és teológus-társai 1571-ben vagy Ujfalvi Imre 1595-ben még latinul értekeztek az oxfordi és cambridge-i tudós doktorokkal. Jószerivel még a több évig Angliában élő Budai Parmenius Istvánról sem tudjuk, beszélt-e, s ha igen, milyen szinten angolul (fennmaradt művei, illetve levele latinul íródtak).

Sha ugrunk egyet, még az 1612-ben Oppenheimben „Basilikón Dóron”-t magyarul kiadó *Szepszi Korotz Györgyről* sem állíthatjuk, hogy tudott angolul: bár I. Jakab angol király „fejedelmi tükrét” magyarította, azt minden valószínűség szerint a könyv valamelyik latin kiadásából tette (*RMNy II.*, 1983. 1038.). Ugyanez áll egy nyolc évvel később Debrecenben kiadott *William Perkins*-műre, a „Catholicus Reformatus”-ra is – ez esetben a fordító, *Kecskeméti C. János* már magán a címlapon feltünteti, hogy latinból és nem angoltól készítette fordítását, az *RMNy* azt is tudja, hogy egy 1601-es hanai Perkins-kiadás alapján dolgozott. (*RMNy II.*, 1983. 1214/A).

Más szóval az 1623 táján megindult első angliai magyar peregrinus-hullám előtt nincs semmiféle adalékunk arra vonatkozólag, beszéltek-e egyáltalán magyarok angolul, illetve tanúsítottak-e bármilyen komo-

lyabb érdeklődést az angol nyelv iránt. Az első angol szöveg, a „Miatyánk”-é ugyan már 1614-ben megjelent Kassán egy többnyelvű imádság-gyűjteményben (*RMNy II.*, 1983. 1067.), de ennek nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget. Fiktívnek kell tekintenünk azt az utalást is, miszerint egyes hollandiai angol emigránsok peregrináló magyarokat tanítottak volna anyanyelvükre: bár egy magyar kutató hivatkozik erre (*Pálffy*, 1999), *Sir Dudley Carleton* állítólagos levele egyszerűen nem található az idézett helyen. De még ha lenne is ilyen levél, hasonló jellegű elírások másutt is előfordulnak. Így például *W. D. Macray* az oxfordi Bodleian könyvtár történetét ismertetve azt állítja, hogy itt már a 17. század első éveiben jártak magyar látogatók (*Macray*, 1890), de forrásának visszakeresése alapján kiderül, hogy bár a Bodleian-könyvtáros, *Thomas James* valóban beszél külföldi látogatókról már 1605-ben, az álta-

la megnevezett nemzetek között a magyar nem szerepel. (Rawlinson C., 8.66, fol. 78)

Medgyesi Pál volt az első, aki bizonyíthatóan megtanult annyira angolul, hogy vallásos irodalmat tudjon ebből a nyelvből fordítani: miután 1632-ben lefordította William Crompton Oxfordban végzett teológus könyvét „Szent Ágoston vallása” címmel (Hervay, 1970), Szenci Molnár Albert sürgetésére még Lewis Bayle művét, a „Practice of Piety”-t („A kegyesség gyakorlása”) is átültette magyarra. (Praxis pietatis, 1636) Medgyesi 1630 ősztől 1631 tavaszáig tanult Cambridge-ben, de mint fordítása előszavában elmondja, megfogadta, hogy hasznára lesz nemzetének, mivel „midőn Braszlóban [Boroszlóban] léteemben Angliába vágyakoztam, több sok hasznokon kívül nyelvtanulásért is, fogadást tettem volt Istenemnek, hogy ha békével oda vinne s megáldana, ott való tanulásomnak legelső zsengejét is neki szentelném”. (Medgyesi, 1936) A „Praxis pietatis” különben a század nagy sikerkönyve lett, a Biblia után Magyarorszá-

gon a legtöbbit forgatott mű, hasznos kézikönyv arról, hogyan kell a jó keresztyénnel élni és imádkoznia.

Medgyesin kívül még számos más magyarról tudunk, akik hosszabb ideig tanultak Angliában: ilyen volt az a Ruskai András, későbbi sárospataki rektor, akinek Medgyesi még Angliában odaadta véleményezésre a Bayle-mű két elkészült fejezetét (Medgyesi, 1936), valamint a kassai Bakai Benedek, aki Hollandiából kétszer is átutazott Angliába, hogy legalább egy-két trimesztert Oxfordban tudjon tölteni. (Gömöri, 1999) Egyébként még Medgye-

sinél is korábbi látogatója a szigetországnak az az Ames-tanítvány Maksai Ősze Péter, aki 1629 és 1632 közt élt Londonban és 1629-ben megírta az úgynevezett Botero-világföldrajz hatodik kiadásának (London, 1630) magyar és erdélyi fejezetét. (Gál, 1976; Gömöri, 1989) Maksai 1633-ban Gyulafehérváron lett tanár, de nincs rá adat, hogy tanította volna az angol nyelvet Erdélyben.

Fennmaradt viszont egy nagyon érdekes levél arról, hogy az 1630-as évek vége felé már milyen „népszerű” volt az angol nyelv a protestáns Magyarországon. Poroszlay

A 17. századi Magyarországon és Erdélyben tehát az 1620-as évek közepétől nagy érdeklődés mutatkozott az angol kegyességi irodalom és ennek eszköze, az angol nyelv iránt. Bár a kor „brit” szépírodalmát jobbra csak a latinul verselő John Owen (kb. 1560–1622) művei képviselik még az Angliát járt magyarok könyvtáraiban is, igen sok angol nyelvű könyvet hoz haza magával és ajándékoz a debreceni, sárospataki vagy a kolozsvári könyvtárnak a hazatérő alumnus, és ezeket a könyveket használják is – nemzedékek tanulnak angolul, ha nem is Milton vagy Bunyan kedvéért.

Lőrinc írja Iványi Imrének 1638. augusztus 11-én Tokajból: „fognak ez után más zép egiéb apro köniuek is megh fordítani az Angliay nielubol, miuel igen tanulják az mieink az Angliai nieluet, uagion most is Londinumban az kiraly lako hilién agi atiafiu, hires Praedicator, az mely az Angliay nieluen publice praedicál közötök, azoknak nagi czudaiokra az öreg templomban, minden orába haza iön az is már.” (Adattár, 1983) Az angliai ma-

gyar prédikátor hamaros hazatéréséről a hírt Poroszlay alighanem sárospataki ismerőseitől hallotta, hiszen itt minden bizonynyal arról a Tolnai Dáli Jánosról van szó, aki I. Rákóczi György alumnusaként tanult Angliában és 1638. szeptember 6-án érkezett Kolozsvárra (Herepei, 1965), hogy aztán fél évre rá a sárospataki református iskola rektora legyen. Igaz, Pataktól három évvel később megvált, hogy aztán 1649 és 1656 közt megint visszatérjen – erre a második időszakra esik a Tolnai által kezdeményezett Comenius-meghívás, ami egy csapásra a korabeli európai oktatás élvona-

lába emelte Patakot. Ami Tolnai Dáli János itthoni viszontagságait illeti, azok természetesen összefüggnek a puritán irányzat terjedésével, illetve azzal a „londoni liga” néven ismert szerződéssel, amit tíz, puritanizmussal rokonszenvező magyar teológus kötött egymással 1638-ban Londonban. (Zoványi, 1977)

Ha tehát Tolnai valóban folyékonyan beszélt angolul, feltételezhető, hogy már a 17. század közepén folyt valamiféle angol nyelvoktatás Sárospatakon, ha másképp nem, a Tolnai által Oxfordból és Cambridge-ből ismert „tutorial” rendszer alapján, vagyis a tanulók egyéni oktatásával. 1650-ben például harmincheten szubszkribáltak Patakon, s ezek közül csak egynek, *Jászberényi János*nak a neve mellett áll csak az, hogy „promotus in Angliam” (*Egyháztörténet*, 1944), de tudjuk, hogy a listán ugyancsak szereplő *Pósa-házi János* is járt Angliában, tehát elképzelhető, hogy Tolnai Dáli működése idején évente csak két-három kiemelkedő tehetségű ifjút tanított angolra, akik aztán már valamiféle nyelvtudással vállalkoztak erre a különleges és költséges peregrinációra. Ez a tanítási módszer alighanem Tolnai Dáli visszavonulása után is működhetett, például nem tartom kizártnak, hogy az erdélyi születésű *Krizbai György*, későbbi debreceni pap is így tanított angolt Patakon – mindenesetre fennmaradt kézjegye egy jelenleg Kolozsvárt őrzött angol könyvben, amit 1661-ben éppen a sárospataki iskolában írt be. (*Gömöri*, 1999) Ehhez még hozzájön egy mérvadó kortársi dicséret, *Nógrádi K. Mátyásé*, aki az „Idvesség kapuja” (Kolozsvár, 1672) verses bevezetőjében azt állítja Krizbairól, hogy „elméje Törvényhez/Termett és beszéde Angliai nyelvhez” (*RMKT*, XVII. század).

Krizbai és az angoltól fordító Nógrádi mellett külön említeném egy kortársukat, aki nemcsak hogy járt Angliában, de miután hét-nyolc hónapot töltött Londonban, még lement egy évre vidékre, Somerset grófság egy kis falujába, vélhetőleg azért, hogy jól megtanuljon angolul. *Körmendi Péter*ről van szó, aki Nógrádi Mátyáshoz hasonlóan szép egyházi karriert futott be,

1686-ban megszerezve a református püspöki címet. (Zoványi, 1977) Körmendi angliai tartózkodásáról album amicorumjából tudunk, amit a Ráday-könyvtárban őriznek (jelzete: K.1.461), ez tartalmaz somerseti angol lelkészekről testimóniumokat a magyar peregrinusról. Angoltanítással ugyan legjobb tudomásunk szerint Körmendi később nem foglalkozott, de az angol nyelvet a jelek szerint magas szinten ismerte és beszélte. A sárospataki iskola mellett a 17. század közepén a debreceni református kollégium lett a magyarországi angoltanulás másik központja. Bár erre korábban is vannak utalások, a döntő bizonyíték az első magyarországi angol nyelvtan 1664-es debreceni kiadása. *Komáromi Csipkés György*, a kitűnő nyelvész „Anglicum Spicilegium”-járól van szó, amit, mint a mű alcíme is jelez, a szerző kétéves angliai peregrinációja után állított össze, jóllehet ezek a tanulóévek jóval korábbra, 1651–53-ra, még a Komáromi Csipkés utrechti doktorsága előtti időre estek. (Zoványi, 1977) Mivel 1666-ban már a korábban említett Krizbai György is debreceni lelkész volt, itt tanított teológiát az ugyancsak Angliát járt *Diószegi Kis István*, azt kell hinnünk, hogy a debreceni „Schola Anglica” ekkortájt elég jól működhetett.

Kétségbe kell vonnunk azt az állítást, amely szerint „a 17. század utolsó harmadában csökkenni kezdett az angol nyelvtudás iránti igény a magyar protestáns teológusok körében”. (*Pálffy*, 1999) Igaz ugyan, hogy a sárospataki iskolában *Báthory Zsófia* intézkedései miatt a tanítás 1671 és 82 között szünetelt (Zoványi, 1977), de Debrecenben Komáromi Csipkés halála után sem szűnt meg az angol nyelv oktatása, illetve az újabb angol könyvek beszerzése. Erről közvetett bizonyítékot szolgáltat *Debreceni Kalocsa János Deodatus*-fordítása, az „Isten ajándékával való kereskedés” (*Debreceni*, 1693), amelynek ajánlólevelében a fordító elmondja, Londonba kellett utaznia Hollandiából ahhoz, hogy olasz nyelvű bibliát találjon, s hozzáteszi: „Látván azért, hogy NEMZETEMNEK Dicsiretes Ifiiai közül

Sidó, Görög, Angliai és Belgiumi nyelven tudók ugyan bokrosával találtnak... fordítottam erre elmémet... (amazokat is, a'mennyire lehetett el nem mulatván), hogy az OLASZ nyelven kapdosnék...". (Debreczeni, 1693) S hogyha sokan voltak az angolul tudó dicséretes ifjak, biztosra vehetjük, hogy egy részük már peregrinációja előtt, Debreczenben tanulmányozta az angol nyelvet, ha máshonnan nem, hát a Komáromi Csipkés nyelvtanából.

Sárospatak hanyatlása viszont hasznára szolgált az erdélyi kollégiumoknak: tudjuk, hogy az oda menekülő diákokat és tanárait Gyulafehérvár 1672-ben befogadta. Külföldi peregrinációja után itt lett tanár 1689-ben a rimaszombati születésű *Kaposi Juhász Sámuel* is, aki utrechti és leideni tanulmányainak bevégeztével látogatott el 1685-ben Angliába, és itt huzamosabb ideig maradt, részben Londonban, részben Oxfordban. Valószínűleg már Hollandiában elkezdett tanulni angolul (fennmaradt könyvjegyzékében egy holland-angol nyelvtan-, illetve társalgáskönyv), de hogy aztán mennyire elsajátította *Bacon* és *Milton* nyelvét, azt *Chishull* feljegyzéseiből tudjuk. Edmund Chishull *Lord Paget* udvari káplánja volt és a konstantinápolyi angol követ kíséretében utazott át Erdélyben, ahol szívesen társalgott tudós teológusokkal. Gyulafehérvárott felkereste Kaposit és ezt írja róla: „Ez a professzor egy tudós ember... járt Angliában... és nagy tisztelője az angoloknak... nemcsak ír és beszél nyelvünkön, hanem még hetente egyszer tanítja is a diákjainak”. (*Chishull*, 1747, illetve *Gömöri*, 1994) Ez a feljegyzés 1702-es, tehát *Kaposi Sámuel* minden valószínűség szerint ekkor már tizenhárom éve tanított angolul az erdélyieknek, s tette talán továbbra is, egészen 1713-ban bekövetkezett haláláig. Abból a „mindenes” jegyzőfüzetből, amely *Kaposi* „Omniárium”-ának hetedik köteteként maradt fenn, s amelyik tartalmaz egy angol könyvlistát, még azt is meg tudjuk mondani, milyen nyelvtankönyveket használt a fehérvári professzor az angoloktatásban: *Cooper* háromrészes nyelvtanának valamelyik kiadását, valamint *Wallis* nyelvtanát, jóllehet volt egy „Janua

Anglicana” című könyve is és forgatta *Jászberényi P. Pál* „Fax nova linguae latinae” című, Londonban kiadott kétnyelvű nyelvtanát és az ahhoz mellékelte nyelvgyakorlatokat. (*Kaposi*, 1595) *Kaposi* más fennmaradt kézírataiból pedig gyanítható, hogy az angol nyelv mellett Anglia földrajzát és újabkori történelmét is oktatta gyulafehérvári diákjainak.

A 17. századi Magyarországon és Erdélyben tehát az 1620-as évek közepétől nagy érdeklődés mutatkozott az angol kegyességi irodalom és ennek eszköze, az angol nyelv iránt. Bár a kor „brit” szépirodalmát jobbra csak a latinul verselő *John Owen* (kb. 1560–1622) művei képviselik még az Angliát járt magyarok könyvtárait is, igen sok angol nyelvű könyvet hoz haza magával és ajándékoz a debreceni, sárospataki vagy a kolozsvári könyvtárnak a hazatérő alumnus, és ezeket a könyveket használják is – nemzedékek tanulnak angolul, ha nem is *Milton* vagy *Bunyan* kedvéért. A 18. században ez az érdeklődés valóban csökkenő tendenciát mutat, amit az is jelez, hogy 1720 után számos angol művet már franciából fordítanak magyarra. Ha sarkosan akarunk fogalmazni, azt mondhatnánk, igazából *iff. Pápai Páriz Ferenc*nek az enyedi iskola újjáépítésére végzett angliai gyűjtésével (1715–1719) zárul az angol-magyar kapcsolatoknak ez a rendkívül mozgalmas és gazdag évszázada.

Irodalom

Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése, Szeged. Edmund Chishull (1747): *Travels to Turkey and Back to England*. London.

Debreceni Kalocsa János (1963): *Isten ajándékával való kereskedés*. Debrecen.

Egyháztörténet. (1944) A sárospataki főiskola diákjai. IV. Közli: Gulyás József. Sárospatak.

Gál István (1976): *Maksai Péter angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből*. ItK, 223–237. Gömöri György (1989): *Angol-magyar kapcsolatok a XVI-XVII. században*. Akadémiai. Irodalomtörténeti Füzetek 118. Budapest.

Gömöri György (1994): *Angol és skót utazók a régi Magyarországon*. Argumentum, Budapest.

Gömöri György (1999): *A bujdosó Balassitól a meg-*

gyászolt Zrínyi Miklósig. Argumentum, Budapest.
 Herepei (1965): *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. 1. Herepei János cikkei. Szerk.: Keserü Bálint. Budapest – Szeged.
 F. Hervay (1970): *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae* 13. 155–160.
 Kaposi Sámuel (1695): *Manuscriptum Tomus Septimus Continens Omnium Samuelis Capossii.* (kézirat, mikrofilmje a szegedi Egyetemi Könyvtárban)
 W. D. Macray (1890): *Annals of the Bodleian Library.* Oxford.
 Medgyesi Pál (1936): *Praxis pietatis a-z-z Kegység-gyakorlás.* Budapest.

Pálffy István (1999): *Az angol nyelvi művelődés kezdetei Magyarországon.* Modern Filológiai Közlemények, 1. évfolyam 2. szám. Miskolc.
 Rawlinson C. 6.66. fol. 78. (Thomas James beszédének angol nyelvű kézirat-másolata az oxfordi Bodleian könyvtárban)
Régi Magyar Nyomtatványok II. 1601–1635. (1983) Akadémiai, Budapest.
 Zoványi (1977): *Egyháztörténeti lexikon.* 3. kiadás. (szerk.: Ladányi S.) Budapest.

Gömöri György

Komprehenzív válaszok az átmenet kihívásaira

A Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Karának Neveléstudományi Tanszéke 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatási Minisztérium kutatási támogatását nyerte el. A kutatás tárgya: Komprehenzív válaszok az átmenet kihívásaira Kecskeméten és a városkörnyéken. Az alföldi városban évek óta működik a komprehenzivitás elvét vállaló, immár tizennyolc iskolából álló Iskolatársulás. (1)

Miert fontos (kutatásra érdemes téma) az Iskolatársulásban kibontakozó program? Miért „történelmi jelentőségű” az Iskolatársulás létrejötte? Az Iskolakultúra a program első hazai jelentkezéséről az első között tudósított. (Loránd, 1991, 1994) Hosszú, az évtized pedagógiai történéseit sajátosan tükröző történet az úgynevezett KOMP-csoport végvárról végvárra költöző országjárása. A KOMP-csoport alapító vezetője, a nagy hatású innovátor maga is elismerte, hogy ezt a „közoktatási Odüsszeiát” érdemes lenne feldolgozni. Számunkra most annyi a fontos, hogy a kalandvágó hajósok mintha baráti szigetre érkeztek volna az alföldi székvárosba. A Vásárhelyi Pál Általános Iskola köré csoportosuló társulás elfogadta a felkínált szakmai segítséget.

Ennek megfelelően a Kecskeméti Főiskolának mint képző intézménynek szinte erkölcsi kötelessége, hogy ismerje és ismertesse a környezetében, körzetében zajló innovációkat. Ugyanakkor szakmai kö-

telesség az is, hogy egy képző intézmény a leendő pedagógus nemzedéknek mindenkor hiteles képet adjon a pedagógiai valóságról, a pedagógiai változásokról.

Az Iskolatársulás, amikor innovációként a komprehenzív programot választotta, döntésével célként tűzte ki a társadalmi demokrácia, a társadalom integráltságának (a társadalmi békének) a megteremtését, illetve megőrzését. A Kecskeméthez kötődő szakembert büszkeséggel tölti el, hogy éppen e régióhoz fűződik a kezdeményezés.

A kutatás az átmenetek kérdésére összpontosított, hiszen a komprehenzivitásnak ez az egyik kulcskérdése, s az Iskolatársulás e ponton ígért áttörést, konstruktív, újszerű megoldásokat. Az elemzések nyomán az is körvonalazódott: mely eszközcsoport az, amely segítheti az átmeneteket, az alsó fokú és középfokú intézmények közti átjárást úgy, hogy a szelekció (legalábbis kérmény eljárásainak) kerülése lehetőleg ne ártson az iskola – hagyományos értelemben vett – eredményességének sem.